

نسخه کوتاه مقیاس سنجش دینداری برای جامعه دانشجویی ایران: ساخت و بررسی ویژگی‌های روان‌سنگی^۱

Khodayar@ut.ac.ir

akbari76ir@gmail.com

ostadroozbeh@yahoo.com

bghobari@ut.ac.ir

محمد خدایاری‌فرد / استاد گروه روان‌شناسی تربیتی و مشاوره دانشگاه تهران

سعید اکبری زردهخانه / استادیار گروه روان‌شناسی کاربردی دانشگاه شهید بهشتی

محسن شکوهی‌بکتا / استاد گروه روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی دانشگاه تهران

باقر غباری‌بناب / استاد گروه روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی دانشگاه تهران

محسن پاکنژاد / دکتری تخصصی روان‌شناسی سلامت دانشگاه تهران

دریافت: ۱۳۹۴/۱۱/۲۲ - پذیرش: ۱۳۹۵/۰۴/۰۹

چکیده

این پژوهش، با هدف تهیه نسخه کوتاه مقیاس دینداری بر اساس فرم بلند مقیاس دینداری صورت گرفت. نمونه پژوهش، ۴۰۰۰ نفر از داشتگویان شهر تهران بود که با بهره‌گیری از نمونه‌گیری طبقه‌ای نسبتی انتخاب شدند. نتایج تحلیل آیتم و تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی نشان داد مقیاسی با ۳۶ آیتم، دارای بهترین ساختار به لحاظ روان‌سنگی است که بیشترین برازش و مناسبت را با الگوی نظری سه مؤلفه‌ای آن دارد. ضرایب اعتبار آیتم‌ها، خرد مقیاس‌ها و کل مقیاس مدل سه مؤلفه‌ای نسخه کوتاه شده نشان داد که کلیه زیرمقیاس‌ها از ضرایب مناسب همگونی برخوردارند. مقدار آنها ۰/۹۲ برای باور دینی، ۰/۸۱ برای عواطف دینی و ۰/۹۱ برای رفتار دینی است. بررسی ضرایب همبستگی نمره آیتم‌ها، با نمره کل زیرمقیاس مربوطه نشان می‌دهد که این ضرایب بین ۰/۴۱ (آیتم ۳۷) و ۰/۷۷ (آیتم ۲۵) متغیر است. به این نسخه از ابزار، پنج آیتم و انمود اجتماعی نیز اضافه شد. ابزار نهایی با ۴۰ آیتم از ویژگی‌های روان‌سنگی و ساختار عاملی مناسب برخوردار است و می‌توان از آن به عنوان ابزاری روا و معابر در پژوهش‌ها استفاده کرد.

کلیدواژه‌ها: پرسش‌نامه دینداری، مقیاس نگرش دینداری، نسخه کوتاه.

مقدمه

با مطالعه جوامع انسانی و تمدن‌های کهن، همواره رگه‌هایی از دین و باورهای دینی را می‌توان یافت. این باورهای دینی، در دوره‌های مختلف به شکل‌های متفاوت متجلی شده‌اند؛ اما همه این اشکال متفاوت، در یک مسئلهٔ ذاتی اشتراک دارند و آن خداجویی و دین‌ورزی انسان است. روان‌شناسان، دین‌ورزی انسان را نمود یک نیاز درونی؛ جامعه‌شناسان و انسان‌شناسان آن را ناشی از نیازمندی به کارکردهای یک نهاد اجتماعی و فرهنگی در زندگی روزانه؛ فلاسفه آن را کاوشگری برای یافتن مقصد نهایی؛ و مورخان، آن را بخشی از تحول نهادی و عقلانی در نظر گرفته‌اند (الگورانی (Alghorani)، ۲۰۰۸).

قدمت همراهی دین با انسان، به گونه‌ای بوده است که برخی پژوهشگران (الفاروقی (Al Faruqi)، ۱۹۸۴) مطالعه دین را مطالعه نوع انسان پنداشته‌اند. براین اساس، چندان عجیب نیست که دین، کنش‌های بسیاری درباره پدیده‌های انسانی داشته باشد (شجاعی‌زند، ۱۳۸۴). از جمله کنش‌های مهم دین در حوزهٔ روان‌شناسی، می‌توان به تأثیر آن در سلامت روانی (برای مثال، بیرمن (Bierman)، ۲۰۰۸)، کاهش ناهنجاری‌های اجتماعی، مانند گرایش به مصرف مواد (برای مثال، اسمیت (Smith)، ۲۰۰۳؛ مریل (Merrill) و همکاران، ۲۰۰۵)، افزایش رضایتمندی زناشویی (هانلر و گنچوز (Haneler & Gencoz)، ۲۰۰۵؛ سولیوان (Sullivan)، ۲۰۰۱؛ خدایاری‌فرد و همکاران، ۲۰۰۹) و انتقال ارزش‌ها و استانداردهای رفتاری از والدین به فرزندان (Abar) و همکاران، (۲۰۰۹) و (۱۳۷۸)، سازش‌یافتنگی با محیط جدید (لو و هاندا (Lu & Haun)، ۱۹۹۵) اشاره کرد. تداوم این کارکردها در حوزه‌های مختلف، موجب شده است که مطالعات در زمینهٔ دینداری، گسترش فراوان یافته، و ضرورت وجود ابزار سنجش میزان دینداری و نگرش دینی افراد، مورد توجه ویژه قرار گیرد.

با اینکه وجه شخصی شده تجربهٔ دینی، سنجش دینداری را دشوار کرده، ما از چند دهه گذشته تاکنون، تلاش‌های بسیاری در این زمینه انجام گرفته است. در پژوهش‌های غربی، دینداری با نشانگری‌های باوری، رفتاری و احساس تعلق، اغلب با تأکید بر یکی از این سه، اندازه گرفته شده است (گزالس (Gonzalez)، ۲۰۱۱). مهم‌ترین این ابزارها که در ایران نیز کاربرد داشته، مقیاس جهت‌گیری مذهبی درونی - بیرونی آپورت و راس (Allport & Ross) (۱۹۶۷) بوده است. آپورت، دو نوع گرایش دینی را در مقیاس خود در نظر می‌گیرد که عبارت است از: جهت‌گیری درونی و جهت‌گیری بیرونی (آربایجانی، ۱۳۸۲، ص ۸۹). در کنار پرسشنامهٔ آپورت، می‌توان به مقیاس‌های ساخته‌شده توسط هائت و کینگ (Hunt & King) (۱۹۷۱)، کینگ و همکاران (۱۹۹۵)، اسمیت و همکاران (۲۰۰۳) و جکسون و فرانسیس (Jackson & Francis) (۲۰۰۴) نیز اشاره کرد. وايلد و جوزف (Wilde & Joseph) (۱۹۹۷) و ساهین و فرانسیس (Sahin & Francis) (۲۰۰۲) نیز مقیاس‌هایی بر اساس آموزه‌های اسلامی ساخته‌اند. ابزارهای دیگری، مانند سیاههٔ ارزش‌های جهانی، با هدف بررسی جهان‌بینی، باور و رفتار دینی در برخی کشورهای اسلامی، به کار گرفته شده است (کراوس (Krauss) و همکاران، ۲۰۰۷).

کشورهای اسلامی، ارزش‌های دینی مشابه زیادی دارند. اما ویژگی‌های بافتی منحصر به فرد بسیاری نیز دارند

که آنها را از هم تمایز می‌کند. جریان داشتن دین، در همه قلمرو زندگی، حاکمیت سیاسی ایدئولوژیک اسلامی، تفکیک‌ناپذیری وجوه سیاسی، فرهنگی و دینی، از هم در مساجد و نگاه ویژه دینی به مقوله‌های جنسیتی و زنان، از جمله تمایزهای کشور ما با سایر کشورهای اسلامی در حوزه مسائل دینی است. روشن است که این ویژگی‌های یگانه، در ابزار یادشده در بالا لحاظ نشده است. این موضوع، نیاز به ابزارهای جدآگانه برای سنجش دینداری در کشورهای مختلف اسلامی را نشان می‌دهد.

علاوه بر این، رعایت ملاحظه‌های روش‌شناسی نیز در تحقیقات، بهویژه تحقیقات دینی سهم مهمی دارد. هیل و ملبای (Hill & Maltby, ۲۰۰۹)، توجه به جنبه‌های نظریه‌ای، موضوعات روان‌سنجی، معرف بودن نمونه (توجه به سن، وضعیت اقتصادی اجتماعی و تحصیلات) و حساسیت فرهنگی را در ساخت ابزار و سنجش دینداری، دارای اهمیت دانستند. روشن است اتخاذ روش علمی درست و منطقی، موجب حصول داده‌ها و یافته‌هایی می‌شود که قابل اعتماد و عاری از اشتباهات و خطای روش‌شناختی خواهد بود. در نهایت، از ایجاد و شکل‌گیری مفاهیم و تصاویر غلط از دین، دیندار و دینداری جلوگیری خواهد کرد.

با در نظر گرفتن این ملاحظه‌ها و فقدان ابزار روا و معتبر، خلایاری‌فرد و همکاران (۱۳۸۵)، دینداری را مبتنی بر چهار نوع رابطه انسان با خدا، خود، دیگران و جهان هستی در نظر گرفته‌اند و همانگ با سه عنصر اصلی عقاید، اخلاقیات و احکام و با الهام از اندیشمندان مسلمان، بهویژه طباطبائی (۱۳۶۳) و مطهری (۱۳۷۵)، دین را «شناخت و باور به پروردگار یکتا، انبیا و آخرت و احکام الهی و داشتن عالیق و عواطف معینی، نسبت به خدا، خود، دیگران و جهان هستی برای تقریب به خدا و التزام به وظایف دینی» تعریف کرده و بر اساس آن، برای سنجش دینداری، ابزاری ۱۱۳ سوالی در دو فرم الف و ب ساخته‌اند. در این ابزار، مؤلفه‌های دینداری با استفاده از منابع اسلامی بخصوص قرآن کریم و احادیث در سه حیطه باور دینی، عواطف دینی و التزام به وظایف دینی تعیین و تعریف شد. در ساخت این مقیاس، باور دینی به معنای دانش اصول دین، یعنی یقین به خدا، آخرت، پیامبران و آگاهی از فروع دین (کلینی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۵۱). همچنین، به معنای پذیرش، اقرار و تصدیق قلبی نسبت به اصول و شرایع دین (همان، ص ۳۳ و ۳۸) منظور شده است. آرگیل (Argile) (۲۰۰۰) معتقد است: باورها اغلب محوری‌ترین بُعد دینداری محسوب می‌شوند و همان‌هایی هستند که مذهبی نبودن فرد را تعیین می‌کنند. باور، شامل زیر مؤلفه‌هایی همچون پذیرش خداوند و صفات کمالیه او (کلینی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۳۵)، پذیرش انبیا (همان، ص ۳۶)، پذیرش زندگی اخروی، یعنی معاد و بهشت و جهنم (نمک: ۲ و ۳)، پذیرش کتاب‌های آسمانی و احکام و قوانین خداوند (همان، ص ۳۵) و پذیرش ملائکه (بقره: ۲۸۵) است.

عواطف دینی، شامل کلیه احساسات و عواطف مثبت و منفی است. عواطف مثبت، در راستای شناخت و پذیرش قلبي نسبت به پروردگار یکتا، انبیاء و اولیاء، مؤمنان و تمامی دینداران، احکام دین، جهان هستی و جهان پس از مرگ در فرد دیندار به وجود می‌آید. عواطف منفی، تحت تأثیر محبت به خدا و دین خدا، نسبت به دشمنان دین الهی و پیامبران و اولیا مطرح می‌شود. این عواطف عبارتند از:

الف. عواطف مثبت شامل عواطف مثبت نسبت به خدا (بقره: ۱۶۵؛ کلینی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۶۷؛ ۷۲؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۷ باب ۵۹ ص ۳۳۹)، عواطف مثبت نسبت به خود (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۵ باب ۱۸، ص ۱۳۷)، عواطف مثبت نسبت به دیگران (کلینی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۵۶؛ فتح: ۵۹؛ بقره: ۸۳؛ تویسرکانی، ۱۳۲۱، ج ۲، ص ۶۴؛ آل عمران: ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۵۶) و عواطف مثبت نسبت به جهان هستی (بقره: ۲۶ و ۱۶۴)؛

ب. عواطف منفی (بعض) عبارتند از: احساس دشمنی یا کراحت نسبت به کسانی که دشمن راه خدا پیامبران و اولیای دین‌اند و در جهت بر هم زدن سلامت دینی جامعه، با کارشکنی و تبلیغات سوء مانع رشد و گسترش دین می‌شوند یا اقدام به جنگ علیه دین و دینداری می‌کنند. این مؤلفه، از زیر مؤلفه‌های عواطف منفی نسبت به دشمنان خدا (توبه: ۱۱۴؛ کهف: ۵۰) و عواطف منفی نسبت به دشمنان انبیاء و اولیای خدا (بقره: ۹۸) تشکیل شده است.

التزام به وظایف دینی نیز یعنی اینکه فرد دیندار، در پی به وجود آمدن معرفت و احساس عاطفی نسبت به پروردگار، انبیا و اولیای دین، اجرای تکالیف و احکام دینی را در قلمرو شخصی، اجتماعی و اقتصادی بر خود بایسته بداند. این مؤلفه، مشکل است از:

الف. رفتار فردی: منظور از رفتار فردی، کلیه اعمالی است که در محدوده رابطه انسان با خود و خدای خود مطرح می‌شود. فرد بر حسب معارف و شرایع دینی، خود را موظف به انجام دادن آنها می‌داند که مهم‌ترین آنها عبارتند از: نماز (بقره: ۱۷۷ و ۲۷۷)، روزه (بقره: ۱۸۳)، ذکر (کلینی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۸۸)، توکل (مائده: ۲۳)، اطاعت از خدا (نساء: ۵۹)، تقوا و اجتناب از گناه (مائده: ۲۷)، اخلاق (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۷ باب ۵۴ ص ۲۳۳)، سپاس و شکر (بقره: ۱۷۲)، حفظ عزت نفس (منافقون: ۸)، تقویت اراده یا تصمیم‌گیری مناسب (آل عمران: ۱۳۵)، رعایت بهداشت روانی و جسمی، پرورش نیروی عقلانی (نور: ۶۱)، تبعیت نکردن از وهم و حدس و گمان (نجم: ۲۸)، کسب علوم و معارف (عنکبوت: ۴۳ و ۴۹)، فضیلت‌جویی (کلینی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۵۶)، رفع نیازها به صورت متعادل (محمد: ۱۲)، پرهیز از لغو (آل عمران: ۷۶؛ مؤمنون: ۳) و صبر (کلینی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۹۱).

ب. رفتار اجتماعی - سیاسی: به معنای کلیه اعمال و کارکردهای اجتماعی است که فرد دیندار، بر اساس شرایع اسلام ملزم به رعایت آنهاست که عبارتند از: تعاون و همکاری (مائده: ۲)، سازگاری (کلینی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۱۱۶ و ۱۱۷)، وفای به عهد (آل عمران: ۷۶)، سخاونمندی (آل عمران: ۹۲)، حلم (کلینی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۴۱)، احسان (نحل: ۹۰)، ایثار (آل عمران: ۹۲؛ بقره: ۲۶۲)، پاسداری از شخصیت مؤمن (حجرات: ۱۱ و ۱۲؛ کلینی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۷۲)، اطاعت از قانون (محمد: ۳۳)، خوش‌اخلاقی و نیکویاسازی رفتار (کلینی، ۱۳۷۴، ج ۲، باب ۳۶، ص ۴۰)، اصلاح بین افراد (حجرات: ۹ و ۱۰)، ابراز همدردی با مؤمن (نساء: ۳۶)، ابراز مخالفت با مفسدان (یونس: ۴۰)، جهاد و یاری مظلوم (انفال: ۷۲)، حج (آل عمران: ۹۷)، کوشش برای برقراری حکومت دینی و پشتیبانی از حکومت صالحان و اطاعت از ولی امر.

ج. رفتار اقتصادی: منظور از رفتار اقتصادی، بایدها و نبایدهایی است که در شریعت اسلام برای رشد سالم اقتصادی و

کسب معاش در جامعه مطرح شده و فرد مؤمن با توجه به تمایلات و نیازهای خود، ملزم به رعایت آنها می‌باشد. آنها عبارتند از: کار اقتصادی و تولید (کلینی، ۱۳۷۴، ج ۵ ص ۵۷)، توزیع عادلانه (توبه: ۳۴ و ۳۵)، مصرف مناسب (مناقفون: ۹)، ادای حقوق مالی (مجلسی، ۱۴۰۳، ق، ج ۶۵ باب ۲۷، ص ۳۸۶ و ۳۹۳)، تقدیر در معیشت (همان، ج ۶۷ باب ۴۴، ص ۳۸، ۴۰۵)، پرهیز از اسراف و تبذیر (نعم: ۱۴۱) و پرهیز از حرص (همان، ج ۶۷ باب ۴۴، ص ۵۵).

اما روایی ملاکی، روایی تفکیکی، روایی سازه و اعتبار مقیاس ۱۱۳ سؤالی ساخته شده بر اساس مفاهیم نظری حاضر مناسب گزارش شده است (خدایاری‌فرد و همکاران، ۱۳۷۸؛ همو، ۱۳۸۸). در پژوهش خدایاری‌فرد و همکاران (۱۳۸۹)، این مقیاس به مقیاسی با ۱۰۲ ماده‌ای تبدیل شد که الگوی پاسخ‌دهی به سؤالات آن، لیکرت شش درجه‌ای بود. خصوصیات روان‌سنجی این مقیاس از نظر روایی سازه، ملاکی و همزمان تأیید شده است. میزان اعتبار پرسش‌نامه، بر اساس ضریب آلفای کرونباخ برای کل مقیاس، ۰/۹۷ و ضریب اعتبار بازآزمایی با دو هفته فاصله برای مؤلفه‌های باور دینی، عواطف دینی و رفتار دینی به ترتیب، ۰/۹۴، ۰/۷۲ و ۰/۶۷ به دست آمده است. این ابزار، یکی از پُرکاربردترین مقیاس‌های دینداری است که بین پژوهشگران این حوزه، اقبال مناسبی به دست آورد.

با اینکه تحول و توسعه این مقیاس، از لحاظ میانی نظری، فنون ساخت ابزار و نیز شیوه‌های سنجش روایی و اعتبار، مناسب‌تر است، اما تجارب چندین ساله نشان داده است که یکی از محدودیت‌های اساسی استفاده از این ابزار در عرصه پژوهش، طولانی بودن و تعداد زیاد سؤال‌های آن است. البته لازم به یادآوری است که موضوع طول ابزار، نگرانی و دغدغه پژوهشگران است (بورچیل و مارچ، Burchell & Marsh، ۱۹۹۲). این نگرانی بیشتر متوجه کاهش نرخ پاسخ‌گویی به پرسش‌ها و افزایش تعداد سؤالات بدون پاسخ و نیز کاهش دقیقت پاسخ‌گو بر اثر افزایش طول پرسش‌نامه است. بدین‌منظور، امروزه بیشتر پرسش‌نامه‌های پرکاربرد پژوهشی، برای نمونه پرسش‌نامه شخصیتی چندوجهی مینهسوتا یا پرسش‌نامه پنج عامل بزرگ شخصیتی، دارای فرم بلند و کوتاه‌اند. بنابراین، ممکن است استفاده از یک ابزار با تعداد ماده‌ریاد، خطر از دست دادن مشارکت شرکت‌کنندگان را در پی داشته باشد. براین‌اساس، یک ابزار با تعداد ماده‌ها و صرف زمان کمتر، برای پژوهش‌های پژوهشی که در آن شرکت‌کنندگان با محدودیت زمانی مواجه‌اند، می‌تواند به صرفه‌تر باشد. از این‌رو، هدف این مطالعه، تهیه فرم کوتاه مقیاس دینداری خدایاری‌فرد و همکاران (۱۳۸۹)، برای جمعیت دانشجویی است تا به سهولت کاربرد داشته باشد.

روش پژوهش

جامعه آماری این پژوهش را دانشجویان دانشگاه‌های شهر تهران تحت پوشش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری؛ و وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی شاغل به تحصیل در مقاطع تحصیلی کارشناسی و کارشناسی ارشد، دکتری حرفه‌ای و دکتری تخصصی در سال تحصیلی ۱۳۸۸-۸۹ تشکیل می‌دهند که تعداد آنها در مجموع ۱۵۳۵۰ نفر بوده است. از این جامعه، یک گروه نمونه با حجم ۴۰۰۰ نفر از طریق نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای نسبتی انتخاب شد.

ابزار پژوهش

ابزار پژوهش، مقیاس دینداری خدایاری فرد و همکاران (۱۳۸۹) می‌باشد. این ابزار، یک مقیاس ۱۰۲ سؤالی است که با در نظر گرفتن ابعاد اساسی شناختی، عاطفی و رفتاری و همچنین، مبتنی بر چهار رابطه انسان با خدا، خود، دیگران و جهان هستی ساخته شده است. تحلیل عاملی آکتشافی، نشان داده است که این مقیاس دارای سه مؤلفه شناخت و باور دینی، عواطف دینی و التزام به اجرای وظایف دینی بوده است. بررسی روابی محتوای، صوری و ملاکی مقیاس نشان داده است این مقیاس دارای ویژگی روان‌سنجی مناسبی است. ضرایب اعتبار بازآزمایی خرد مقیاس شناخت و باور دینی ۰/۵۲، خرد مقیاس عواطف دینی ۰/۵۹ و خرد مقیاس وظایف دینی ۰/۶۴ به دست آمده است. ضرایب اعتبار درونی خرد مقیاس‌ها، با استفاده از روش آلفای کرونباخ بین ۰/۹۱ و ۰/۹۲ به دست آمده است. ضرایب روابی‌های ملاکی نمره کل این مقیاس با نمره مؤلفه‌های چهارگانه پرسشنامه گلاک و استارک (۱۹۶۷)، بین ۰/۲۴ و ۰/۸۴؛ با نمره مؤلفه‌های جهت‌گیری درونی مقیاس آپورت و راس (۱۹۶۵)، ۰/۶۶ و با جهت‌گیری دینی بیرونی، ۰/۲۳ گزارش شده است. همچنین، نمره کل این مقیاس با نمره کلی هویت دینی (رحیمی‌نژاد و احمدی، ۱۳۷۴، ص ۴۱/۰ و با هویت نفسی دینی ۹۴/۰- ذکر شده است.

شیوه تحلیل داده‌ها

تحلیل داده‌ها در دو مرحله کلی انجام گرفت: الف. غربالگری داده‌ها، ب. تحلیل تأییدی داده‌ها. در مرحله نخست، برای حصول اطمینان از صحت و دقت دادها، ابتدا اقداماتی مانند مطابقت داده‌های ورودی با پرسشنامه، مطابقت داده‌ها با شیوه‌های کدگذاری پرسشنامه‌ها و کدگذاری مجدد کدهای اشتباہ، صورت گرفت. پس از آن، به تحلیل آکتشافی داده‌ها (توکی (Tukey)، ۱۹۷۷) پرداخته شد. در این مرحله، اقداماتی شامل تحلیل گمشده (تاباچینک و فیدل (Tabachnick & Fidell)، ۲۰۰۷)، بررسی صحت و دقت پاسخ‌های افراد و تحلیل فراوانی‌های پاسخ‌های بیان شده به سؤال‌ها انجام گرفت. در مرحله دوم، یا مرحله تحلیل تأییدی داده‌ها، ابتدا گروههای مدرج‌سازی و روابی‌یابی تشکیل شد. پس از آن، تحلیل عاملی آکتشافی داده‌های مربوط به گروه مدرج‌سازی و تحلیل عاملی تأییدی (جورسکاک و سوربوم (Joreskog & Sorbom)، ۱۹۹۶)، داده‌های نمونه رواسازی انجام گرفت.

یافته‌های پژوهش

در مرحله نخست، طی فرایند غربالگری داده‌ها و آیتم‌های موجود در مقیاس، آیتم‌ها به ۶۰ مورد تقلیل یافت. ملاک‌های مورد نظر برای حذف آیتم‌های کرانی بودن میانگین، انحراف استاندارد کم، کمی و کشیدگی شدید (نمره استاندارد کمی و کشیدگی زیاد)، ضریب همبستگی کم نمره آیتم با کل مقیاس (CTC)، مجدور ضریب همبستگی چندگانه (SMC) پایین، ضریب آلفای کرونباخ پس از حذف آیتم (CAID) پاسخ به آیتم‌ها و وجود مشکلات مفهوم‌سازی آیتم بوده است. تحلیل عاملی آکتشافی، روی ماتریس همبستگی پلی کوریک حاصل از داده‌های گروه نمونه مدرج‌سازی و با استفاده از روش‌های عامل‌یابی ممکن، چرخش‌های گوناگون و ایجاد محدودیت‌های مختلف روی تعداد عوامل نشان داد که عوامل

استخراجی از مؤلفه‌های اصلی (PAF) و چرخش پروماکس، بیشترین همخوانی را با ساختار نظری مقیاس دینداری دارد. نتایج این تحلیل، با محدود کردن تعداد عوامل به دست آمده بر روی سه و حداقل مقدار بازگذاری هر آیتم، بر روی عوامل $0/35$ به دست آمد. مقدار شاخص کفایت نمونه‌برداری کیسر-مایر-الکین (KMO) (کیسر، ۱۹۷۴) به دست آمده، برابر با $0/98$ و شاخص آزمون کرویت بارتلت، برابر $68514/42$ بود که با درجات آزادی 1770 در سطح $0/01$ معنادار بود. این یافته، بدین معناست که مفروضه اجرای تحلیل عاملی روی داده‌های گروه مدرج سازی برقرار است. نتایج تحلیل عاملی، بیانگر ساختار سه‌عاملی با ارزش ویژه بالای 2 که در مجموع $49/42$ درصد از واریانس کل مقیاس را تبیین می‌کند، مناسب‌ترین و ساده‌ترین ساختار برای این داده‌هاست. نتایج تحلیل عاملی اکتشافی نشان داد از 60 آیتم وارد شده برای تحلیل مؤلفه‌های اصلی، پس از حذف آیتم‌های دارای بارگذاری متقاطع، 16 آیتم روی مؤلفه یکم، 19 آیتم روی مؤلفه دوم و 16 آیتم روی مؤلفه سوم بارگذاری مناسبی داشتند. برای نهایی کردن تعداد عوامل، نمودار شیبدار، میزان ارزش ویژه و دستیابی به ساختار ساده از نظر بنیان نظری و محتوای آیتم‌ها مورد توجه قرار گرفت. بررسی محتوای آیتم‌های قرارگرفته در هر یک از مؤلفه‌ها، نشان داد که آیتم‌های رفتار دینی، باور دینی و عاطفة دینی به ترتیب، بیشتر روی مؤلفه‌های یکم، دوم و سوم بارگذاری کردند (جدول ۱). لازم به یادآوری است که شماره آیتم‌های ذکر شده در جدول ۱، مربوط به نسخه $10/2$ آیتمی است.

جدول ۱. شماره آیتم‌های بارگذاری شده در هر یک از مؤلفه‌ها به ترتیب اندازه بار

ردیف	عامل ۱ (رفتار دینی)	بار عاملی	عامل سوم (عاطفة دینی)	بار عاملی	عامل ۲ (باور دینی)	بار عاملی	بار عاملی	ردیف
۱	۷۸	$0/95$	۶۸	$0/84$	۶۷	$0/70$		
۲	۶۹	$0/92$	۲۴	$0/78$	۷۴	$0/69$		
۳	۸۴	$0/78$	۵۹	$0/76$	۱۰۱	$0/66$		
۴	۴۰	$0/76$	۷۷	$0/76$	۶۶	$0/66$		
۵	۸۹	$0/74$	۳۶	$0/75$	۶۱	$0/61$		
۶	۱۰۰	$0/72$	۱۲	$0/72$	۹۹	$0/61$		
۷	۳۵	$0/72$	۹۷	$0/71$	۶۲	$0/57$		
۸	۸۲	$0/64$	۵۱	$0/69$	۷۵	$0/56$		
۹	۸۶	$0/62$	۸۱	$0/65$	۵۴	$0/51$		
۱۰	۸۵	$0/51$	۱۴	$0/61$	۷۹	$0/51$		
۱۱	۸	$0/51$	۱	$0/59$	۶۴	$0/48$		
۱۲	۵۵	$0/49$	۱۵	$0/57$	۸۸	$-0/47$		
۱۳	۲۷	$0/47$	۵	$0/56$	۹۴	$0/45$		
۱۴	۳۰	$0/46$	۱۶	$0/50$	۷۶	$0/45$		
۱۵	۲۹	$0/42$	۹۱	$0/47$	۳۲	$0/41$		
۱۶	۴۱	$0/31$	۹۴	$0/45$	۵۲	$0/36$		
۱۷			۳۸	$0/43$				
۱۸			۵۳	$0/39$				
	۲۲/۶۹	$4/42$		$2/54$				ارزش ویژه
	۳۷/۸۱	$7/37$		$4/24$				واریانس تبیین شده

برای وارسی روابی ساختار عاملی به دست آمده از تحلیل عاملی اکتشافی، تحلیل عاملی تأییدی بر روی داده‌های گروه روابی‌بایی صورت گرفت. در این فرایند، دو ساختار عاملی به عنوان الگوهای رقیب ارزیابی شد. این دو ساختار عاملی، عبارت بودند از: الف. مدل یکم؛ ساختار عاملی حاصل از تحلیل عامل اکتشافی؛ ب. مدل دوم؛ ساختار عاملی مدل نظری سه مؤلفه‌ای مقیاس. این مدل نظری، مشکل از سه مؤلفه باور، عاطفه و رفتار دینی است. لازم به یادآوری است که برای ایجاد وزن برابر مؤلفه‌های شناخت، عاطفه و رفتار دینی در مقیاس، پژوهشگران به دنبال دستیابی به تعداد برابری از آیتم‌ها، در سه خردۀ مقیاس بودند ۱۲ آیتمی که در هر یک از خردۀ مقیاس‌ها، مناسب‌ترین ویژگی‌های مفهومی و آماری را داشتند، انتخاب شدند. ویژگی مفهومی آیتم‌ها، با هدف بررسی و ایجاد روابی محتوایی در آیتم‌های انتخاب شده، برای سنجش هر یک از مؤلفه‌های سه‌گانه صورت گرفت. این بررسی، توسط یک گروه مشتمل بر متخصصان روان‌شناسی اسلامی، حوزوی و سنجش و اندازه‌گیری انجام گرفت. نتایج آزمون نیکوبی برازش این دو مدل در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲. آماره‌های نیکوبی برازش مدل‌های رقیب مقیاس دینداری بر اساس داده‌های گروه روابی‌بایی

مدل	X ²	Df	CFI	NNFI	RMSEA	RMSEA (90%CI)	SRMR
یکم	۲۸۵۳۱/۱۸	۱۱۷۲	۰/۷۴	۰/۷۳	۰/۱۱	(۰/۱۰ و ۰/۱۲)	۰/۰۹
دوم	۱۱۹۱۲/۶۹	۵۹۱	۰/۸۱	۰/۷۳	۰/۱۰	(۰/۱۰ و ۰/۱۰)	۰/۰۸

همان‌طور که داده‌های جدول ۲ نشان می‌دهد، مدل‌های یکم و دوم تفاوت محسوسی در شاخص‌های برازش ندارند. با این حال، مدل دوم در مقایسه با مدل یکم از ویژگی‌های مناسب‌تر برازش برخوردار است. از این‌رو، می‌توان گفت: ساختار عاملی سه مؤلفه‌ای، به دلیل کم بودن مقدار مربع کای، ساختار مناسب‌تری برای این داده‌هاست. از این‌رو، می‌توان این ساختار را برای این داده‌ها مناسب دانست. در ضمن، برای بررسی روابی مقیاس کوتاه دینداری رابطه بین نمره‌های خردۀ مقیاس‌ها این مقیاس، با نسخه بلند آن، با استفاده از ضرایب همبستگی محاسبه شد. نتایج جدول ۳ نشان می‌دهد که این ضرایب برای خردۀ مقیاس باور دینی، عاطفة دینی و رفتار دینی به ترتیب ۰/۹۵، ۰/۹۰ و ۰/۹۶ بودند. بدست آمده است.

جدول ۳. ماتریس ضرایب همبستگی خردۀ مقیاس‌ها و نمره کلی نسخه بلند و کوتاه‌مقیاس دینداری

رفتار دینی	فرم کوتاه			نسخه	
	عاطفة دینی	باور دینی	باور دینی	عاطفة دینی	فرم بلند
		۰/۹۵		باور دینی	
	۰/۹۰	۰/۵۷		عاطفة دینی	
۰/۹۶	۰/۵۳	۰/۸۱	رفتار دینی		

بررسی اعتبار آیتم‌ها، خردۀ مقیاس‌ها و کل مقیاس مدل سه مؤلفه‌ای، نشان داد که کلیه زیرمقیاس‌ها ضرایب مناسب همگونی دارند. دامنه آنها ۰/۹۲ (باور دینی)، ۰/۸۱ (عاطفه دینی) و ۰/۹۰ (رفتار دینی) است. بررسی ضرایب همبستگی نمره آیتم‌ها، با نمره کل زیرمقیاس مربوط نشان می‌دهد که این ضرایب بین ۰/۴۱ و ۰/۳۷ (آیتم ۲۵) و ۰/۷۷ (آیتم ۲۵) متغیر است (جدول ۴). از این‌رو، در مجموع می‌توان گفت: آیتم‌ها و خردۀ مقیاس‌ها و در نتیجه، نسخه کوتاه‌مقیاس دینداری در گروه روابی‌بایی از ضرایب همگونی درونی مناسبی برخوردار است. لازم به توضیح است که در نسخه نهایی، برای دستیابی به پاسخ‌های معتبر ارائه شده به آیتم‌ها، ۴ آیتم نیز در مقیاس، به عنوان آیتم‌های وانمود اجتماعی قرار داده شدند. این آیتم‌ها، با شماره‌های ۱۰، ۲۰، ۳۰ و ۴۰ مشخص شده‌اند (پیوست).

جدول ۴. یافته‌های توصیفی آیتم‌ها و ضرایب همبستگی آیتم‌ها با نمره کل خرد مقیاس‌ها و ضرایب همگوئی درونی زیرمقیاس‌های فرم کوتاه مقیاس دینداری در گروه روانی‌یابی

ضریب آلفا	همبستگی آیتم با نمره زیرمقیاس	ضریب آلفا پس از حذف آیتم	انحراف استاندارد	میانگین	شماره		عامل
					قبلی	جديد	
+۰/۹۲	+۰/۷۴	+۰/۹۱	۱/۴۵	۳/۳۹	۱	۳۷	باور دینی
	+۰/۶۸	+۰/۹۱	۱/۲۹	۴/۱۹	۴	۵۱	
	+۰/۴۳	+۰/۹۱	۱/۴۴	۳/۷۰	۷	۵۳	
	+۰/۶۰	+۰/۹۱	۱/۳۰	۳/۹۲	۱۱	۱	
	+۰/۷۶	+۰/۹۱	۱/۴۰	۳/۸۱	۱۴	۰	
	+۰/۷۰	+۰/۹۱	۱/۵۲	۳/۵۷	۱۷	۵۵	
	+۰/۶۱	+۰/۹۱	۱/۲۷	۳/۸۳	۲۱	۵۹	
	+۰/۷۰	+۰/۹۱	۱/۳۱	۳/۸۷	۲۴	۱۲	
	+۰/۶۹	+۰/۹۱	۱/۵۲	۳/۵۱	۲۷	۱۶	
	+۰/۶۵	+۰/۹۱	۱/۸۴	۳/۱۲	۳۱	۸۶	
	+۰/۷۹	+۰/۹۱	۱/۴۳	۳/۰۵	۳۴	۷۲	
	+۰/۷۷	+۰/۹۱	۱/۴۳	۳/۷۱	۳۷	۷۳	
+۰/۸۲	+۰/۴۸	+۰/۸۱	۰/۹۶	۴/۱۰	۳	۵۴	عواطف دینی
	+۰/۵۴	+۰/۸۰	۱/۰۸	۴/۲۰	۶	۶۱	
	+۰/۵۷	+۰/۸۰	۱/۱۴	۳/۷۶	۹	۶۲	
	+۰/۵۲	+۰/۸۰	۰/۹۶	۳/۹۹	۱۳	۶۴	
	+۰/۵۰	+۰/۸۰	۱/۳۹	۳/۸۰	۱۶	۶۷	
	+۰/۵۹	+۰/۸۰	۱/۲۵	۳/۸۶	۱۹	۷۴	
	+۰/۶۰	+۰/۸۰	۱/۲۲	۳/۷۳	۲۳	۷۵	
	+۰/۵۹	+۰/۸۰	۱/۳۲	۳/۵۵	۲۶	۷۶	
	+۰/۴۷	+۰/۸۰	۱/۲۰	۴/۱۹	۲۹	۷۹	
	+۰/۴۷	+۰/۸۰	۱/۱۰	۴/۰۳	۳۳	۳۲	
	+۰/۵۰	+۰/۸۶	۱/۷۸	۱/۹۰	۳۶	۹۴	
	+۰/۵۲	+۰/۸۰	۱/۴۰	۳/۸۰	۳۹	۱۰۱	
+۰/۹۰	+۰/۶۳	+۰/۹۰	۱/۴۸	۳/۴۸	۲	۸	رفتار دینی
	+۰/۷۴	+۰/۸۹	۱/۰۹	۲/۸۲	۰	۳۵	
	+۰/۶۹	+۰/۹۰	۱/۸۲	۲/۷۰	۸	۴۰	
	+۰/۶۳	+۰/۹۰	۱/۲۸	۳/۶۰	۱۲	۵۶	
	+۰/۷۰	+۰/۹۰	۱/۶۷	۲/۱۹	۱۵	۶۹	
	+۰/۶۳	+۰/۹۰	۱/۹۲	۲/۳۰	۱۸	۷۸	
	+۰/۷۲	+۰/۸۹	۱/۷۰	۳/۱۴	۲۲	۸۲	
	+۰/۴۱	+۰/۹۰	۱/۲۲	۳/۵۰	۲۵	۸۴	
	+۰/۷۱	+۰/۸۹	۱/۰۱	۳/۶۱	۲۸	۸۵	
	+۰/۴۲	+۰/۹۰	۱/۳۶	۳/۹۷	۳۲	۶۸	
	+۰/۶۳	+۰/۹۰	۱/۰۳	۲/۶۱	۳۵	۸۹	
	+۰/۶۳	+۰/۹۰	۱/۶۶	۲/۷۳	۳۸	۱۰۰	

بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش، با در نظر گرفتن معنای دین و دینداری از منظر اسلام، در پی ساخت و استانداردسازی یک نسخه کوتاه از مقیاس دینداری خدایاری فرد و همکاران (۱۳۸۹) بوده است. این مقیاس، مبتنی بر متون دینی و تعاریف داشمندان اسلامی از دینداری دارای مبانی نظری نیرومندی است و بر یک الگوی مفهومی (نظری)، سه‌بعدی شامل باور دینی، عواطف دینی و التزام و عمل به وظایف دینی تأکید کرده است. طولانی بودن نسخه بلند این آرمون، تهیّه یک نسخه کوتاه از آن را با هدف کاربست پژوهشی بیشتر، ضروری ساخته بود. فرایند اجرا و دستیابی به این مهم، در مراحل زیر انجام گرفت؛ این مراحل به‌طور کلی؛ مشمول سه مرحله کلی غربالگری داده‌ها، تحلیل‌های اکتشافی و تحلیل‌های تأییدی بوده است.

در مرحله نخست؛ یعنی غربالگری داده‌ها مهتم ترین کار، تحلیل فراوانی‌های پاسخ‌های ارائه شده به فرم بلند آزمون (نسخه ۱۰۲ سؤال) بوده است. این تحلیل، برای بررسی این موضوع صورت گرفت که آیا کلیه نقاط طیف پاسخ‌دهی از سؤال‌ها، توانسته است فراوانی مناسبی را به خود اختصاص دهد تا به چوگانی شدید یا اختصاص یافتن بخش اعظمی از پاسخ‌ها، بر روی تعداد محدودی از گزینه‌ها منجر شده باشد. بررسی نمودار ۱۰۲ سؤال، مربوط به مقیاس دینداری نشان داد که می‌توان از ۵۲ سؤال، به دلیل عدم کفايت روان‌سنگی آیتم (میانگین، انحراف استانداره، چوگانی و کشیدگی)، یا وجود مشکلات مفهوم‌سازی آیتم‌ها، چشمپوشی کرده و ۶۰ آیتم را در مقیاس تعییه کرد (ر.ک: خدایاری فرد و همکاران، ۱۳۹۲). پس از آن، گروه نمونه به طور تصادفی، به دو گروه تقسیم شدند: گروه نخست، گروه مدرج‌سازی برای اجرای تحلیل‌های اکتشافی و گروه دوم، گروه روایی‌بایی برای اجرای تحلیل‌های تأییدی.

در مرحله دوم؛ یعنی تحلیل‌های اکتشافی روی گروه مدرج‌سازی، تعداد عوامل بر روی ۳ و حداقل مقدار بارگذاری هر آیتم، بر روی عوامل به 0.35 محدود شد. در تحلیل عاملی اکتشافی، مناسب‌ترین و ساده‌ترین ساختار برای داده‌ها، یک ساختار سه‌عاملی، با ارزش ویژه بالای ۲ بوده است که در مجموع، $49/42$ درصد از واریانس کل مقیاس را تبیین می‌کرد. با لحاظ شاخص‌هایی مانند نمودار شیب‌دار، میزان ارزش ویژه و دستیابی به ساختار ساده، از نظر بنیان نظری و محتوای آیتم‌ها، نتایج نشان داد که از ۶۰ آیتم، ۵۱ آیتم روی سه مؤلفه، بارگذاری مناسب داشته‌اند؛ ۱۶ آیتم در مؤلفه نخست (فتار دینی)، ۱۹ آیتم در مؤلفه دوم (باور دینی) و ۱۶ آیتم در مؤلفه سوم (عواطف دینی). با این حال، از آنچاکه پژوهشگران تمایل داشتند، در سه خرد مقیاس تعداد برابری آیتم وجود داشته باشند، ۱۲ آیتمی که در هر یک از خرد مقیاس‌ها (آیتم در کل مقیاس) دارای مناسب‌ترین ویژگی‌های مفهومی و آماری بودند، برای تحلیل‌های تأییدی انتخاب شدند.

در مرحله سوم و برای تحلیل عاملی تأییدی روی داده‌های پژوهش، دو ساختار عاملی به عنوان الگوهای رقیب بررسی شدند. مدل نخست، ساختار عاملی حاصل از تحلیل عاملی اکتشافی و مدل دوم، ساختار عاملی مدل نظری سه مؤلفه‌ای، شامل باور دینی، عواطف دینی و التزام و عمل به وظایف دینی بوده است. مقایسه شاخص‌های

برازش، هر دو مدل حاصل از تحلیل عاملی تأییدی، نشان داد این دو مدل، تفاوت روش‌ن و شایان توجهی ندارند. با این حال، مدل نظری سه مؤلفه‌ای در برخی از شاخص‌های برازش، وضعیت اندکی بهتر داشته است. از این‌رو، مدل نظری سه مؤلفه‌ای ساختار مناسب‌تری برای داده‌ها، در نظر گرفته شد. برتری مدل سه مؤلفه‌ای، در کمتر بودن مقدار مریع کای و بیشتر بودن شاخص برازش تطبیقی بوده است.

معناداری مقدار شاخص مریع کای، نشان می‌دهد که بین ماتریس کوواریانس مدل نظری و ماتریس کوواریانس نمونه‌ای تولید شده، از طریق داده‌ها تفاوت وجود دارد (هو و بتلر، ۱۹۹۸). بنابراین، مدل مناسب باید دارای شاخص مریع کای غیرمعنادار باشد (برت، ۲۰۰۷). از آنجاکه مقدار مریع کای و معناداری آن، از برخی ویژگی‌های داده‌ها، مانند تخطی از مفروضه نرمال چندمتغیری (مک‌اینتاش، ۲۰۰۶، میزان اشباع مدل و حجم نمونه (کنی و مک‌کواچ) (Kenny & McCoach، ۲۰۰۳)، تأثیر می‌گیرد، معناداری آن چندان در نظر گرفته نمی‌شود (هوپر (Hooper) و همکاران، ۲۰۰۸). اما مقدار کمتر آن، می‌تواند شاخصی از برازش بهتر مدل‌های مفروض باشد (ویتون (Wheaton) و همکاران، ۱۹۷۷).

شاخص برازش تطبیقی مدل موجود را با مدل صفری مقایسه می‌کند که در آن فرض شده است، متغیرهای پنهان با یکدیگر ناهمیسته‌اند. در این روش، با مقایسه ماتریس کوواریانس پیش‌بینی شده، بر اساس مدل و ماتریس کوواریانس مشاهده شده، درصد فقدان برازشی که بر اساس حرکت از مدل صفر، به مدل تعریف شده توسط محقق به حساب آمده است، تخمین زده می‌شود. هرچه مقدار این شاخص، به ۱ نزدیک‌تر باشد، بیانگر برازش بهتر آن مدل است. این شاخص، در مدل نظری سه مؤلفه‌ای در مقایسه با مدل رقیب، به ۱ نزدیک‌تر بوده است. براین اساس، می‌تواند نشانه‌ای از ساختار عاملی بهتر مدل سه مؤلفه‌ای برای داده‌ها باشد.

بررسی اعتبار آیتم‌ها، خردۀ‌مقیاس‌ها و کل مقیاس مدل سه‌بعدی، حاکی از ضرایب مناسب همگونی بوده است. دامنه ضرایب آلفا با حذف برای تک‌تک آیتم‌ها از ۰/۹۱ تا ۰/۸۰ بوده است. این ضریب، برای خردۀ‌مقیاس‌ها نیز ۰/۹۲، برای باور دینی، ۰/۹۰ برای رفتار و التزام دینی و ۰/۸۲ برای عواطف دینی بوده است. این مقادیر، از نظر می‌تچل و جولی (Mitchell & Jolley، ۲۰۰۴) در حد خوب و بالاتر از خوب هستند. دامنه ضرایب همبستگی نمره آیتم‌ها، با نمره کل خردۀ‌مقیاس‌ها نیز از ۰/۴۱ (آیتم ۲۵) تا ۰/۷۹ (آیتم ۰) بوده است. این ضرایب کم، بیانگر نبود روابط مناسب بین آیتم‌ها و در نتیجه، کفایت نداشتن آنها برای تشکیل یک عامل است (نانالی (Nunnally)، ۱۹۸۶). از این‌رو، در مجموع می‌توان گفت: آیتم‌ها، خردۀ‌مقیاس‌ها و کل مقیاس، از ضرایب همگونی درونی مناسبی برخوردارند. به طور خلاصه، بر اساس یافته‌های این پژوهش، یک نسخه ۴۰ آیتمی از فرم بلندۀ‌مقیاس دینداری خدایاری‌فرد و همکاران تهیه شده است. از این ۴۰ آیتم، سه مؤلفهٔ التزام و رفتار، باور و عواطف دینی را می‌سنجند و ۴ آیتم نیز وانمود اجتماعی، برای سنجش اعتبار پاسخ‌های ارائه شده به سؤالات استفاده شده است. به عبارت دیگر، این ۴ سؤال جزو سؤالات اصلی مقیاس بهشمار نمی‌رود، فقط برای جدا کردن پرسشنامه‌های نامعتبر استفاده می‌شود.

داده‌های این پژوهش، از دانشجویان دانشگاه‌های سراسری تحت پژوهش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری؛ وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی جمع‌آوری شده است. تعمیم آن به دانشجویان سایر دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی، به‌ویژه مراکزی که از دانشجویان آنها، از نظر ویژگی‌های جمعیت‌شناختی و روان‌شناختی، تفاوت محسوسی با دانشجویان دانشگاه‌های بررسی شده دارند، باید با احتیاط انجام گیرد.

سازه دینداری، از جمله سازه‌هایی است که پاسخ‌دهنده به دلایل مختلف، ممکن است از بیان مکنونات درونی خود، آن‌گونه که هست، امتناع ورزد یا تلاش کند خود را بیش از آنچه هست، دیندار جلوه دهد. براین اساس، اصولاً در همه پژوهش‌های مربوط به دینداری، توجه به این موضوع می‌تواند در نتیجه‌گیری‌ها و تعمیم‌یافته‌ها کمک‌یار باشد. لازم به ذکر است در مقیاس تولیدشده در این پژوهش و کلیه ابزارهای دینداری پدید آمده توسط خایاری‌فرد و همکاران این مسئله همیشه بیان شده است که مقیاس حاصل، فقط کاربرد پژوهشی دارد و تفسیر فردی نتایج آنها، به هیچ عنوان توصیه نمی‌شود. این سؤال مطرح می‌شود که دلیل تولید جدول‌های هنجاری چه بوده است. پاسخ پرسش مذکور راحتی کار برخی پژوهشگران، با نمره‌های هنجاری برای تحلیل و گزارش نتایج پژوهش‌های مداخلاتی است. به عبارت دیگر، برخی پژوهشگران علاقه‌مندند که نتایج خام حاصل از گروه مداخلاتی خود را پیش از تحلیل به داده‌های هنجاری تبدیل کنند و تحلیل‌های لازم را روی آنها انجام دهند. لازم به ذکر است که این تبدیل، تأثیری بر کم و کیف معناداری و اندازه اثر نتایج نخواهد داشت.

یکی از محدودیت‌های اساسی در مورد نتایج حاصل از ابزار خودگزارشی، موضوع مقبولیت اجتماعی است. این امر، در مورد سازه‌هایی مثل دینداری که در وضعیت فعلی کشور، به عنوان ارزش مورد تقویت اجتماع به شمار می‌رود، اهمیت دوچندان دارد. از این‌رو، پیشنهاد می‌شود پژوهشگران پژوهش‌های خلاقانه دیگری، برای دستیابی به میزان تأثیر این امر، بر نتایج حاصل از مقیاس‌های دینداری طراحی و اجرا کنند.

در این پژوهش، تنها امکان بررسی ساختار درونی و روابی عاملی ابزار میسر شد. پیشنهاد می‌شود که پژوهشگران اعتبار و روابی مقیاس را در جمعیت‌های دیگر بررسی کنند. در این میان، بررسی روابی ملاکی، پیش‌بین و تجربی از پیشنهادهای سطح اول پدیدآورندگان ابزار است. از سوی دیگر، به دلیل اینکه فرم بلند این مقیاس، برای جمعیت‌های دانش‌آموزی و اقلام مختلف مردم نیز در دسترس است، تهیه فرم کوتاه برای همین گروه‌های جمعیتی پیشنهاد می‌شود.

منابع

- آذربایجانی، مسعود، ۱۳۸۲، تهیه و ساخت آزمون‌های جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- توبیکانی، محمدنی ابن احمد، ۱۳۲۱ق، *لعلی الاخبار*، قم، مکتبه العلامه.
- خدایاری‌فرد، محمد و همکاران، ۱۳۸۹، «مدل سنجش دینداری و ساخت مقیاس آن در سطح ملی»، *پژوهش‌های کاربردی روان‌شناسی*، سال اول، ش. ۱، ص ۲۴-۱.
- ، ۱۳۹۲، *گزارش طرح پژوهشی ساخت فرم کوتاه مقیاس سنجش دینداری برای جامعه دانشجویی*، تهران، دانشگاه تهران.
- ، ۱۳۷۸، *گزارش طرح پژوهشی تهیه مقیاس اندازه‌گیری اعتقادات و نگرش مذهبی دانشجویان دانشگاه صنعتی شریف*، تهران، دانشگاه صنعتی شریف.
- ، ۱۳۸۵، *گزارش طرح پژوهشی آماده‌سازی و هنجاریابی مقیاس سنجش دینداری در جامعه دانشجویی*، تهران، دانشگاه تهران.
- ، ۱۳۷۶، «رابطه نگرش مذهبی با رضایت زناشویی در دانشجویان متاھل»، *خانواده‌پژوهشی*، سال سوم، ش. ۱۰، ص ۶۱-۶۲.
- ، ۱۳۸۸، *گزارش طرح پژوهشی آماده‌سازی مقیاس دینداری و ارزیابی سطوح دینداری افسار مختلف جامعه ایران*، سازمان ملی جوانان، سازمان تبلیغات اسلامی، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران.
- رحیمی‌نژاد، عباس و علی‌اصغر احمدی، ۱۳۷۴، *گزارش طرح پژوهشی مطالعه تحلیلی و علی‌هیئت‌یابی نوحوه‌ان پسر ایرانی و رابطه آن با ساخت اجتماعی، اقتصادی و تحصیلی خانواده‌آنان*، تهران، وزارت آموزش و پرورش استان تهران.
- شجاعی‌زنده، علیرضا، ۱۳۸۴، «مدلی برای سنجش دینداری در ایران»، *جامعه‌شناسی ایران*، سال ششم، ش. ۱، ص ۳۴-۶۶.
- طباطبائی، سیدمحمدحسین، ۱۳۶۳، *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم، بنیاد علمی و فکری علامه طباطبائی.
- کلینی، محمدبن‌یعقوب، ۱۳۷۴، *کافی*، قم، دارالكتاب الاسلامیه.
- مجلسی، محمدقاق، ۱۴۰۳ق، *بحار الانوار*، بیروت، دار احیاء التراث العربي.
- مطهری، مرتضی، ۱۳۷۵، *ایمان و انسان*، قم، صدر.
- Abar, B, et al, 2009, The effects of maternal parenting style and religious commitment on self-regulation, academic achievement, and risk behavior among African-American parochial college students, *Journal of Adolescence*, v. 32, p. 259-273.
- Al-Faruqi, I. R, 1984, *Islam. Niles*, IL: Argus Communications.
- Alghorani, M. A, 2008, Knowledge-Practice Measure of Islamic Religiosity (KPMIR): A Case of High School Muslim Students in the United States, *Journal of Muslim Mental Health*, v. 3, p. 25-36.
- Allport, G. W, & Ross, J. M, 1967, "Personal Religious Orientation and Prejudice", *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 5, p. 432-443.
- Argyle, M, 2000, *Psychology and Religion: An Introduction*, London and New York: Routledge.
- Barrett, P, 2007, Structural Equation Modeling: Adjudging Model Fit, *Personality and Individual Differences*, v. 42 (5), p. 815-824.
- Bierman, A, 2008, Does Religion Buffer the Effects of Discrimination on Mental Health? Differing Effects by Race, *Journal for the Scientific Study of Religion*, v. 45(4), p. 551-565.
- Burchell, B.J, & Marsh, C, 1992, The effect of questionnaire length on survey response'. *Quality and Quantity*, v. 26, p. 233-244.
- Glock, C. Y, & Stark, R, 1965, *Religion and Society in Tension*, Chicago, Rand McNally.
- Gonzales, A, 2011, Measuring Religiosity in a Majority Muslim Context: Gender, Religious Salience, and Religious Experience Among Kuwaiti College Students: A Research Note, *Journal for the scientific study of religion*, v. 50 (2), p. 339-350.

- Hill, P. C, & Maltby, L. E, 2009, *Measuring religiousness and spirituality: Issues ,existing measures, and the implications for education and well-being*, In M. deSouza et al. (Eds), International handbook of education for spirituality, care and wellbeing (pp. 33-50). New York: Springer.
- Hooper, D, et al, 2008, Structural Equation Modelling: Guidelines for Determining Model Fit, *The Electronic Journal of Business Research Methods*, v. 6(1), p. 53–60.
- Hu, L, & Bentler, P. M, 1998, Fit indices in covariance structure modeling: Sensitivity to underparameterized model misspecification, *Psychological Methods*, v. 3, p. 424-453.
- Hu, O, S, & Genc, T,I, 2005, The effect of religiousness on marital satisfaction: testing the mediator role of marital problem solving between religiousness and marital satisfaction, *Contemporary Family Therapy*, v. 27(1), p .123-136.
- Hunt, R. A, & King, M, 1971, The intrinsic-extrinsic concept: A Review and evaluation, *Journal for the Scientific Study of Religion*, v. 10, p. 339-356.
- Jackson, C. J, & Francis, L. J, 2004, Primary scale structure of the Eysenck Personality Profiler, *Current Psychology*, v. 22, p. 295-305.
- Joreskog, K. G, & Sorbom, D, 1996, *LISREL 8: user,s reference guide*, Chicago, Scientific Software International.
- Kaiser, H. F, 1974, An index of factorial simplicity, *Psychometrika*, v. 39, p. 31-36.
- Kenny, D. A, & McCoach, D. B, 2003, Effect of the Number of Variables on Measures of Fit in Structural Equation Modeling, *Structural Equation Modeling*, v. 10 (3), p. 333-351.
- King, M, et al, 1995, The Royal Free Interview for Religious and Spiritual Beliefs: Development and standardization, *Psychological Medicine*, v. 25, p. 1125-1134.
- Krauss, S.E, et al, 2007, Adaptation Of A Muslim Religiosity Scale For Use With Four Different Faith Communities In Malaysia, *Review Of Religious Research*, v. 49(2), p. 147-164.
- Low, C. A, & Handal, P. J, 1995, The relationship between religion and adjustment to college, *Journal of college student development*, v. 36, p. 406-412.
- McIntosh, C, 2006, Rethinking fit assessment in structural equation modeling: A commentary and elaboration on Barrett (2007), *Personality and Individual Differences*, v. 42 (5), p. 859-867.
- Merrill, R. M, et al, 2005, The influence of family religiosity on adolescent substance use according to religious preference, *Social Behavior and Personality*, v. 33(8), p. 821-836.
- Nunnally, J, O, 1986, *Psychometric theory*, New York, McGraw- Hill.
- Sahin, A, & Francis, L.J, 2002, Assessing attitude toward islam among muslim adolescents: the psychometric properties of the Sahin Francis scale, *Muslim Educational Quarterly*, v. 19(4), p. 35-47.
- Smith, C, 2003, Theorizing religious effects among American adolescents, *Journal for the scientific study of religion*, v. 42, p. 17-30.
- Sullivan, T, 2001, Understanding the relationship between religiosity and marriage: an investigation of the immediate and longitudinal effects of religiosity on newlywed couples, *Journal of Family Psychology*, v. 15, p. 610-628.
- Tabachnick, B. G, & Fidell, L. S, 2007, *Using multivariate statistics (4th ed)*, Boston, M A: Allyn and Bacon.
- Tukey, J. W, 1977, *Exploratory data analysis*, Reading, MA: Addison- Wesley.
- Wheaton, B, et al, 1977, Assessing Reliability and Stability in Panel Models, *Sociological Methodology*, v. 8 (1), p. 84-136.
- Wilde A, & Joseph, S, 1997, Religiosity and Personality in a Moslem Context, *Personality and Individual Differences*, v. 23(5), p. 899-900.

بسم‌الله تعالیٰ

دانشگاه تهران
دانشجوی گرامی

با سلام، پرسشنامه پیش رو برای اجرای پژوهش دینداری ۳ تدوین شده است. لطفاً هر عبارت را به دقت بخوانید و نظر خود را در یک پیوستار شش درجه‌ای، از ۰ تا ۵ مشخص کنید. برای حفظ محرمانه بودن اطلاعات فردی، نوشتن نام و نام خانوادگی ضروری نیست. قبل از شروع لطفاً جدول زیر را تکمیل کنید و به همه پرسش‌ها پاسخ دهید.

مشخصات عمومی

۱. جنسیت: (الف) مذکور ☐ (ب) مؤنث ☐	۲. تاریخ تولد: ..... ۳. وضعیت تأهل: (الف) مجرد ☐ (ب) متاهل ☐ (ج) جداشده ☐
۴. فرزند چندم خانواده هستید؟ ..... ۵. مذهب: ..... ۶. نام دانشگاه محل تحصیل: ..... ۷. نام دانشکده: ..... ۸. مقطع تحصیلی: کارشناسی ☐ کارشناسی ارشد ☐ دکتری حرفه‌ای ☐	۹. سال ورود به دانشگاه: ..... ۹۱ ☐ ۹۲ ☐ ۹۳ ☐ ۹۴ ☐ ۹۵ ☐
۱۰. گروه تحصیلی: علوم انسانی ☐ علوم پایه ☐ علوم پزشکی ☐ فنی و مهندسی ☐ کشاورزی و دامپروری ☐ هنر ☐	۱۱. خود را متعلق به کدام طبقه اجتماعی می‌دانید؟ پایین ☐ متوسط ☐ بالا ☐ بالا ☐
۱۲. قومیت: (آذربایجانی) ☐ (فارسی) ☐ (گیلک) ☐ (مازنی) ☐ (عرب) ☐ (کرد) ☐ (لر) ☐ (سایر) ☐ (قید فرمایید) ☐	۱۳. نوع سکونت دانشجویی: همراه با خانواده ☐ خوابگاه ☐ اجاره‌ای به همراه دوستان ☐ اجاره‌ای به تنایی ☐
۱۴. نوع سهمیه‌پذیری دانشگاه مناطقی ☐ شهدا ☐ ایثارگران ☐ سایر (اطلاع نام برید): ..... ۱۵. نوع پذیرش: روزانه ☐ شبانه/نویت دوم ☐	

از صرف وقت و دقت شما در تکمیل پرسشنامه قدردانی می‌شود. سلامتی و موفقیتتان را از خداوند منان خواستاریم.

پژوهشگران روان‌شناسی دین دانشگاه تهران

ردیف	هر کفر	پندرت	گاهی	لوقات	معمول	اکثر اوقات	همیشه	برخی از افراد دیدگاهها و رفتارهای زیر را دارند: شما تا چه آنراه با دیدگاهها و رفتارها موافق‌دیده‌اید.
۱	۰	۱	۲	۳	۴	۵		قرآن کریم را همایی می‌نماییم برای زندگی من بوده است.
۲	۰	۱	۲	۳	۴	۵		ابزار خشم علیه ستمگاری یک وظیفه دینی است.
۳	۰	۱	۲	۳	۴	۵		در شرایط متفاوت سیمی می‌کنم راست پوکیم.
۴	۰	۱	۲	۳	۴	۵		به وجود فرشتگان الهی اعتقاد دارم.
۵	۰	۱	۲	۳	۴	۵		اطرافیان خود را به ایجاد دادن و اجالات دینی تشویق می‌کنم.
۶	۰	۱	۲	۳	۴	۵		به اقلیت‌های دینی احترام می‌گارم.
۷	۰	۱	۲	۳	۴	۵		ادای نماز، مرزا از انجام اعمال رشت و گناه باز داشته است.
۸	۰	۱	۲	۳	۴	۵		در صورت داشتن شرایط پرداخت خصم، خود را مقدیم پرداخت آن می‌دانم.
۹	۰	۱	۲	۳	۴	۵		برای حل مشکلات دیگران تلاش می‌کنم.
۱۰	۰	۱	۲	۳	۴	۵		در هر موقعیتی راستگو هستم.
۱۱	۰	۱	۲	۳	۴	۵		همه امور زندگی به دست خدمت.
۱۲	۰	۱	۲	۳	۴	۵		سعی می‌کنم در کارها متعالق دستورات خانواده عمل کنم.
۱۳	۰	۱	۲	۳	۴	۵		با دیگران خوش‌اخلاق هستم.
۱۴	۰	۱	۲	۳	۴	۵		دین، زندگی فردی و اجتماعی انسان را هدایت می‌کند.
۱۵	۰	۱	۲	۳	۴	۵		سعی می‌کنم نمازهای واجب را به جای آورم.
۱۶	۰	۱	۲	۳	۴	۵		از شنیدن اخبار مربوط به شنت نفت در دریا تاراحت می‌شوم.
۱۷	۰	۱	۲	۳	۴	۵		در معاشرت با جنس دیگر، رعایت حدود اسلامی را لازم می‌دانم.
۱۸	۰	۱	۲	۳	۴	۵		در گوش دانم به آهنگ‌های موسیقی احکام شرعی را در نظر می‌گیرم.

۶۸ روان‌شناسی و دین، سال یازدهم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۷

۰	۱	۲	۳	۴	۵	از اذیت شدن جوانات جلوگیری می‌کنم.	۱۹
۰	۱	۲	۳	۴	۵	هر کسی از من هر کمکی خواسته است، کمک کردم.	۲۰
۰	۱	۲	۳	۴	۵	با وجود نامنایمیت در زندگی، شکرگزار خداوند.	۲۱
۰	۱	۲	۳	۴	۵	سی می‌کنم تماز قضا شود.	۲۲
۰	۱	۲	۳	۴	۵	بهبود رابطه بین افراد را وظيفة خود می‌دانم.	۲۳
۰	۱	۲	۳	۴	۵	در دعایمی که مستحب نمی‌شود، حکمتی نهفته است.	۲۴
۰	۱	۲	۳	۴	۵	از خطا افرادی که مرا رنجانیده‌اند، گذشت می‌کنم.	۲۵
۰	۱	۲	۳	۴	۵	شرکت در امور خبری را وظيفة خود می‌دانم.	۲۶
۰	۱	۲	۳	۴	۵	هر نیکی که به انسان رسد از جانب خداست.	۲۷
۰	۱	۲	۳	۴	۵	با ششمین ولای خدا اساس دشمنی می‌کنم.	۲۸
۰	۱	۲	۳	۴	۵	ریختن زیاله در کوچه و خیابان را نایسنده می‌دانم.	۲۹
۰	۱	۲	۳	۴	۵	به قول هایی که داده‌ام، عمل کردم.	۳۰
۰	۱	۲	۳	۴	۵	در انجام دادن کارها به خدا توکل می‌کنم.	۳۱
۰	۱	۲	۳	۴	۵	مقید هستم قضای روزه‌های را که نگرفتم، به جا آورم.	۳۲
۰	۱	۲	۳	۴	۵	مطالعه کتاب‌های دینی را اتفاق وقت می‌دانم.	۳۳
۰	۱	۲	۳	۴	۵	نسبت به مومنان علاقه ویژه‌ای دارم.	۳۴
۰	۱	۲	۳	۴	۵	کتاب‌های دینی را مطالعه می‌کنم.	۳۵
۰	۱	۲	۳	۴	۵	به معلمان خود احترام می‌گذارم.	۳۶
۰	۱	۲	۳	۴	۵	ترک محرومات را ضروری می‌دانم.	۳۷
۰	۱	۲	۳	۴	۵	در صورت وجود شایطان، امری معروف و نیزی از منکر می‌کنم.	۳۸
۰	۱	۲	۳	۴	۵	برای جلب رضای خدا در حل اختلافات خلاوادگی کوشش می‌کنم.	۳۹
۰	۱	۲	۳	۴	۵	به خاطر نعمت‌های خداوند شکرگزار او هستم.	۴۰

شیوه نمره‌گذاری

این مقیاس دارای ۴۰ آیتم و سه خردده‌مقیاس است. شماره آیتم‌های قوارگرفته در هر یک از خردده‌مقیاس‌ها به شرح زیر است. نمره مربوط به هر یک از خردده‌مقیاس‌ها، حاصل جمع نمره‌های قوارگرفته در خردده‌مقیاس در خردده‌مقیاس است. شایان توضیح است که نمره بالا در هر یک از خردده‌مقیاس‌ها، به معنای پیشتر بودن گرایش‌های دینداری گزارش شده است.

خردده‌مقیاس	تعداد آیتم	شماره آیتم‌ها
بلور	۱۲	۳۷,۳۴,۳۱,۳۷,۳۴,۲۱,۱۷,۱۴,۱۱,۷,۴,۱
رقار	۱۲	۳۸,۳۵,۳۲,۳۸,۲۵,۲۲,۱۸,۱۵,۱۲,۸,۵,۲
عواطف	۱۲	۳۶,۹,۱۳,۱۶,۱۹,۲۳,۳۶,۲۹,۳۳*,۳۹,۳۶
وائمه اجتماعی	۴	۴۰,۳۰,۲۰,۱۰

توضیح: علامت "*" نشان‌دهنده نیاز به معکوس نمودن نمره‌گذاری این آیتم است.

خرده‌مقیاس و اندود اجتماعی، به منظور شناسایی پاسخ‌های نامعتبر تعییه شده است. به عبارت دیگر، پاسخ‌دهنده‌ای که نمره ۱۶ و بالاتر در مجموع چهار آیتم مربوط به این خردده‌مقیاس اخذ کند، ابزار تکمیل شده نامعتبر تلقی شده و از مجموعه داده‌ها کنار گذاشته می‌شود.

پی‌نوشت‌ها

۱. این مقاله در قالب طرح پژوهشی به شماره ۱۰۲۰۱۱/۱۰۹ با استفاده از اعتبارات پژوهشی دانشگاه تهران انجام گرفته است.
۲. سازندگان ابزار مؤکداً بر این عقیده‌اند که مقیاس حاضر صرفاً برای استفاده پژوهشی طراحی و ساخته شده و لازم است گردآوری داده‌ها با استفاده از آن به صورت گروهی انجام پذیرد. همچنین، نتایج و تفاسیر حاصل از اجرای فردی آن، بدون روایی و اعتبار است.